

Беларуская мастацкая традыцыя ў творах non-fiction С.Алексіевіч

Першая сусветная вайна для Беларусі была глабальнай лёсавызначальнай падзеяй. Адным з важнейшых наступстваў гэтага крывавага, тэктанічнага зруху зрабіўся ўсплёск пасіянарнасці беларускага этнасу ў пошуках сваёй будучыні. У той жа час у эстэтычным плане адбылося адкрыццё чалавекам новага ўзроўню праўды пра навакольны свет і пра сябе самога; ніякая мастацкая фантазія проста не здолела б уявіць нешта больш уражлівае, чым тая рэальнасць. У выніку дакументальнае экстрэмальна пашырыла сферу эстэтычнага.

Гэты час і гэтыя абставіны паклікалі ў літаратуру нашага класіка М.Гарэцкага (1893 – 1938). Ён у акопах Першай сусветнай надзвычай востра ўсвядоміў мастацкую сілу факта, дакумента, і ад кнігі Гарэцкага «На імперыялістычнай вайне. Запіскі салдата 2-й батарэі N-скай артылерыйскай брыгады Лявона Задумы» (1914 – 1926) мы вядзём радавод сённяшняга дыскурсу non-fiction, беларускай «непрыдуманай» літаратуры.

«Максіму Гарэцкаму, – пісаў А.Адамовіч, – у вышэйшай ступені ўласціва было прыроднае пачуццё майстра, які бачыць гліну яшчэ ў кар’еры, глядзіць на яе, расцірае ў пальцах і адчувае ўжо і форму, і фактуру, і гарэлы пах, і гук, і лёгкі цяжар гатовай мастацкай рэчы...» [1, с. 40]. Творчая актыўнасць на стадыі збірання мастацкага матэрыялу – так назваў А.Адамовіч гэтую асаблівасць пісьменніцкага дару. Яна зніталала Гарэцкага з новай мастацкай парадыгмай, якая актыўна фарміравалася ў пач. XX ст. пад магутным уплывам факта на эстэтыку прозы. З гэтага часу іменна «неапрацаваны», «натуральны» факт і дакумент зрабіліся моцнымі канкурэнтамі традыцыйнаму вобразу мастацкаму па сваёй сэнсавай змястоўнасці, па здольнасці аўтарытэтна рэпрэзентаваць рэчаіснасць як складаны звяз самых розных аспектаў быцця [9]. Сёння ўжо нават немагчыма ўявіць сабе сучаснае мастацтва па-за ўплывам гэтай «новай эстэтыкі» – эстэтыкі рэчы, факта, асабліва паказальнай у авангардных плынях пачатку стагоддзя, якія праграма абсалютызавалі названую тэндэнцыю.

Надзвычай актыўна дакумент з функцыяй мастацкага вобраза ўвайшоў у беларускую прозу пасля вайны з гітлераўскім фашызмам. І стварыў самыя знакамітыя дакументальна-мастацкія ўзоры А.Адамовіч (даследчык паэтыкі Гарэцкага).

У 1970-80-х, са з'яўленнем кніг А.Адамовіча (бестселер «Я з вогненнай вёскі...» , 1975, у суаўтарстве з Я.Брылём і Ул.Калеснікам; «Блакадная кніга», 1982, у суаўтарстве з Д. Граніным), а таксама пасля выхаду славутага фільма «Ідзі і глядзі» (1985, рэжысёр Э.Клімаў, у аснове сцэнарыя А.Адамовіча – яго «Хатынская аповесць» і «Карнікі»; рэжысёрскія прыёмы з «Ідзі і глядзі» цытуюцца ў пазнейшых фільмах пра вайну С.Спілберга, Т.Маліка», інш.), – са з'яўленнем усяго гэтага самі дакументальна-мастацкія стратэгіі ў сувязі з гуманітарнай (антываеннай і антыфашысцкай) праблематыкай прыцягнулі надзвычай вялікую ўвагу міжнароднай творчай супольнасці, супастаўляльную хіба што з увагай да італьянскага неарэалізму.

Менавіта А.Адамовіча называла сваім настаўнікам С.Алексіевіч: ён даў мне больш, чым універсітэт, гаварыла ў сваіх інтэрв'ю пісьменніца.

С.Алексіевіч – з пакалення сямідзесятых; нарадзілася ў сям'і беларуса і ўкраінкі, вучылася і працавала на Гомельшчыне, Мазырышчыне, Брэстчыне, у Мінску; пазней жыла ў Італіі, Францыі, Германіі. Па адукацыі – журналіст (скончыла факультэт журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ў 1972 г.).

Пасля знаёмства з А. Адамовічам (якога яна, дарэчы, неаднаразова называла таксама беларускім Вацлавам Гавелам) пачала актыўную творчую дзейнасць у жанры прозы non-fiction.

Яна неаднойчы з удзячнасцю старэйшым беларускім калегам згадвала пачатак сваёй вялікай творчай біяграфіі: «Заняла у Василя Быкова, Янкі Брыля і Алеся Адамовіча пяць тысяч рублёў (огромныя по тым часам дзеньгі), взяла в журнале, где работала, творческий отпуск, купила катушечный магнитофон (других тогда не было) и поехала по городам и весям Советского Союза записывать воспоминания фронтовиков. Так появилась книга, название которой стало идиомой: „У войны не женское лицо“»[8]...

І А.Адамовіч, і С.Алексіевіч, і іншыя творцы і даследчыкі «непрыдуманай літаратуры» вылучылі таксама цэлы шэраг тэрмінаў для маркіроўкі прозы такога кшталту (створанай на аснове спецыяльнай фіксацыі рэальных падзей): «магнітафонная літаратура», «эпічна-харавая проза», «раман-сведчанне», «мастацка-дакументальная «стэнаграфія», «вербацім», «жанр галасоў» ...

Аднак між усім зразумела, што не ўласна жанр non-fiction сам па сабе гарантуе з'яўленне сусветнага бестселера. Такім гарантам, як і спрадвеку,

застаецца перш за ўсё індыўдуальна-аўтарскі крэатыўны патэнцыял, рэалізваная ў тэксце аўтарская мастацкая канцэпцыя ды інтэнцыя [7], што якраз і вылучыла ў свой час вельмі рэзка дакументальна-мастацкія творы і дзённікі, а таксама публіцыстычныя працы А.Адамовіча, сярод якіх – «Дадумваць да канца», 1988; «Мы – шасцідзсятнікі», 1991; «Апакаліпсіс па графіку», 1992; «Vixi», асобн.выд. – 2002, інш..

Школа А.Адамовіча выразна вылучаецца сярод тых шматлікіх і рознаўзроўневых кампанентаў, што зрабіліся перадумовай росту творчай індыўдуальнасці С.Алексіевіч. Беларускі выток у яе творчасці відзён перадусім па пільнай увазе да тых глабальна-значных праблем, што некалі ў саюзным кантэксце вызначылі адметнасць нашай прозы: яе А.Адамовіч, як вядома, назваў тэрмінам «ваенна-вясковая» школа [2]. І гэтыя сутнасныя сувязі маладзейшай пісьменніцы са старэйшымі выдавочным адразу – асабліва для спрактыкаванага небеларускага, іншанацыянальнага вока (напрыклад, пецябургскіх даследчыкаў); яны, сувязі, вызначаюцца вельмі проста:

«— ...белорусы все так пишут. Василь Быков... <...> «Знак беды» — 1982-й, «У войны не женское лицо» — 1985-й. <...> это одно и то же [вылучана мною. – Л.С.]. <...> То есть следы тянутся к той быковской повести. Алексиевич — всегда про войну. Впрочем, как и Быков. <...>

— Неотвязный, так сказать, образ «Времени секунд хэнд». <...>

— Да, и в Москве 1993-го или 2006-го, и в белорусской деревне 1941-го, и в Абхазии 1992-го, и в Баку 1990-го, и в Душанбе 1992-го — всё это истории частные, между своими, нередко — родичами. Вчера сидели за одним столом, а сегодня — колья и веревки. Именно колья, веревки, кухонные ножи, заточки, а не танки и ракеты. [Сёння ўжо і танкі, і ракеты. – Л.С.] И наверное, самое страшное для героев этих историй то, что они всё никак не поймут: почему, откуда? Хотя бы всех вооружили и посадили в траншеи друг против друга — и то легче было бы. Понятнее. [Ужо і пасадзілі ў траншэі, але не лягчэй ... – Л.С.] [8].

Вядома ж, гэта найперш беларуская праблематыка: пра гвалт і фашызм (гітлерызм, сталінізм, etc.) па-суседску, ад сваіх. І чалавек пастаянна мусіць трымаць гвалт ды жыць з гэтым — і ніяк інакш! Пра зачараванае кола ахвяраў і катаў. Гэта сапраўды тэма А.Адамовіча («Карнікі»), В.Адамчыка («Голас крыві брата твайго»), В.Быкава («У тумане»). Менавіта беларуская проза ў савецкія часы і пазней пісала пра гэта асабліва ўпарта, паслядоўна,

неадступна, нястомна (за што тая моладзь, якая прагне заставацца інфантальнай, абвінаваціла старэйшых у надакучлівым кансерватызме). Не адступалася ад гэтага болю таму, што якраз такі гістарычны вопыт (асабліва цяжкі пад час акупацыі 1940-х і перад ёю) быў накіраваны беларусам, перманентна падзеленым ды памежаваным, – у найвялікшай ступені, як ніводная нацыя з былых савецкіх.

І ў творах Алексіевіч пра 1980-90-я гг. людзі – зусім аналагічна – на прасторы ўжо не адной Беларусі, а ўсяго былога СССР, поля былога эксперыменту па стварэнні Інтэрнацыянальнай Утопіі, мусяць тое ж самае перажываць... У тым ліку такое, беларускімі класікамі выразна адрэфлексаванае: не на той мове гаворыш, не па тых звычаях жывеш, яшчэ нічога не зрабіў, а ўжо непапраўна вінаваты – і акупантну, і вызваліцелю, і любому, хто мае сілу ды зброю, і мусіш гінуць і гарэць у адскім полымі... Менавіта гэты шалёны ўціск на асобу, адлюстраваны В.Быкавым, А.Адамовічам, С.Алексіевіч, так шакуюе заходняга чытача.

Ёсць, аднак, адзін важны аспект, які вылучае-адрознівае творчую індывідуальнасць С.Алексіевіч як пісьменніцы ад яе беларускіх папярэднікаў: гэта выяўленне праблем уласна-нацыянальных.

Напрыклад, А. Адамовіч (не кажучы ўжо аб М.Гарэцкім), апелюючы да самых агульных ідэй, нярэдка пішучы па-руску, тым не менш у розных відах сваёй творчасці свядома трансляваў і тлумачыў-адрэфлексоўваў менавіта беларускую ментальнасць: з усімі яе праблемамі, звязанымі са штучнай і гвалтоўнай маргіналізацыяй этнічна-нацыянальнага ў матэрыяльным і духоўным жыцці кожнага жыхара савецкай дзяржавы. Пісьменніцкае пакаленне А.Адамовіча, шасцідзсятнікі, выразна прадэманстравалі, што насамрэч савецкія мастацкія эліты былі якраз вельмі пэўна, па сутнасці, нацыянальна маркіраванымі і нацыянальна свядомымі [гл. пра нацыянальныя літаратурныя школы ў працах Л.Аннінскага, 4] – у адрозненне ад многіх маладзейшых, сваіх наступнікаў-сямідзсятнікаў, у чым жыццёвым вопыце нацыянальнае апынулася амаль татальна элімінаваным, успрынятым як нешта архаічнае, для штодзённага жыцця нязручна-небяспечнае. Якраз па гэтай прычыне для пакалення семідзсятых, ды нават для многіх выхаванцаў васьмідзсятых-дзевяностых, такімі камплементарнымі і прывабнымі зрабіліся ў постсавецкі час заходнія тэорыі кроскультурнасці, etc., – посткаланіяльнага ўжо кшталту [10]. Падобная дэвальвацыя нацыянальнага, абстрагаванне ад гэтай жыццёвай сферы характэрныя і для аўтарскай пазіцыі ў тэкстах С.Алексіевіч.

С.Алексіевіч менавіта ў жанравым аспекце разгарнула і сцвердзіла пачатае А.Адамовічам, – колькасна і інтэлектуальна-якасна, пра што сведчаць яе кнігі: «[Апошнія сведкі. Кніга недзіцячых расказаў](#)» (1985; «Последние свидетели. Книга детских рассказов», 1985); «У войны не женское лицо» (1985; «[У вайны не жаночае аблічча](#)», 1991); «Цинковые мальчики» (1991; «[Цынкавыя хлопчыкі](#)», 1991); «[Зачараваныя смерцю](#)» (1993; «Зачарованные смертью», 1994); «Чернобыльская молитва: хроника будущего» (1997; «[Чарнобыльская малітва](#)», 1999); «Время сэконд-хэнд» (2013; «[Час second-hand](#)» (2013)). На персанальнай старонцы пісьменніцы ў Сеціве названа 133 выданні гэтых кніг на розных мовах у розных краінах свету (не згадваю тут вялікую колькасць тэатральных пастановак і кінастужак паводле гэтых выданняў).

Пісьменніца сапраўды зрабіла сваім, адметна-пазнавальным «жанр галасоў» [6], выпрацавала ўласную мадыфікацыю гэтага жанру, што маляўніча адзначана ў адной з рэцэнзій на кнігу «Час сэканд-хэнд»: «Со страниц книги гудит, как пламя в громадной печи, голосит, воет и причитает массовое сознание со всеми его стереотипами, преувеличениями, упрощениями, огрублениями, мифами, ходячими мотивами и сюжетами [5]. Гэтая заўвага значная яшчэ і ў тым сэнсе, што ў ёй зафіксаваны адметны, характэрны менавіта для аўтарскай пазіцыі С.Алексіевіч, акцэнт на масавай свядомасці таго савецкага чалавека, што вышкалены, адукаваны ў поўнай згодзе з пастулатамі савецкага «інтэрнацыянальнага выхавання».

Для С.Алексіевіч апазіцыя нацыянальнае/інтэрнацыянальнае не ўваходзіць у прадмет мастацкага асэнсавання. Аб'ектам – так, з'яўляецца, бо нацыянальныя маркёры немагчыма ігнараваць. І калі мы, напрыклад, чытаем: «Наши мужчины — мученики, они все с травмой — или после войны, или после тюрьмы. После лагеря. Война и тюрьма — два главных русских слова. Русских! У русской женщины никогда не было нормального мужчины» [3], – то крытыка абсалютна слухна заўважае: «...«русские» здесь не национальность. Это просто все наши женщины» [8]. (Дарэчы, беларускія перакладчыкі ў гэтай фразе ўвогуле знялі нацыянальныя маркіроўкі.) Або, трансліюючы ў яскравых фарбах канкрэтныя міжнацыянальныя канфлікты, С.Алексіевіч ізноў жа застаецца ў кругаглядзе розных апавядальнікаў зусім парытэтна, падкрэсліваючы: аўтар кнігі – па-за, па-над; яна (у адрозненне ад тых жа М.Гарэцкага, В.Быкава і А.Адамовіча) не шукае прычыны «наших крыўд і бед», а толькі слухае, дае магчымасць выказацца гэтым людзям – ахвярам савецкага, інтэрнацыянальнага

выхавання, якім давялося перажываць крах імперыі-ўтопіі. Аўтарская пазіцыя С.Алексіевіч элімінаваная максімальна: для яе нібыта не існуе рэальнай гісторыі некалі сілком паяднаных нацый (з дынамікай і дэфармацыяй, уціскам найперш нацыянальнага), а – толькі савецкі метанаратыў (што транслюецца найперш праз масавую свядомасць), які і ёсць Утопіяй... Таму крытыка слухна заўважыла: «По книгам Алексіевіч – имея исследовательские цели – есть все возможности изучать типовые нарративы массового сознания, его устойчивые интерпретационные ходы» [3]... Затое колькасць, варыянтнасць, глыбіня гэтага людскога болю, які даносяць да чытача кнігі С.Алексіевіч, даносяць менавіта пісьменніца як аўтар – неверагодная. І ясна, што іншыя літаратурныя формы, не non-fiction, проста выпарыліся б ад судакранання з гэтай магмай, плазмай чалавечага болю (выраз А.Адамовіча).

Можна сказаць, што С.Алексіевіч гэтакім чынам ішла за нашымі класікамі (падобна – і А.Дудараў, напрыклад, услед за В.Быкавым у знакамітай п'есе «Радавыя»): шасцідзсятнікі – ідэю і глыбіню, сямідзсятнікі – жанр і колькасць, аб'ём. Мінус вастрыва і ўсвядомленасць нацыянальнай праблематыкі. У выніку – паніжаны парог для ўспрыняцця рускамоўным чытачом і хуткі розгалас. Гэта вельмі важна: унікальная ідэя патрабуе яшчэ і спецыяльнага сцверджання. Яе неабходна размножыць, трансляваць, распаўсюдзіць. Урэшце, давесці да пакупніка як неабходны для яго прадукт на спажывецкім рынку: з эпохай масавай культуры проста немагчыма не лічыцца! Ёсць і яшчэ важныя складнікі сапраўднага поспеху, які мае С.Алексіевіч: гэта сацыяльная актыўнасць, асабісты мастацкі талент і тыя чалавечыя вартасці, якіх патрабуе сам зварот да найвострых сацыяльных тэм, заўсёды некамфортных. Выдатна, што С.Алексіевіч усё бліскуча ўдалося: насуперак глухому супраціўленню-нелюбові як за межамі Беларусі (ізноў гэтыя беларусы са сваёй вайной ды звышлітаратурай), так і ў Беларусі (ізноў гэтая рускамоўнасць з элімінаваннем нацыянальнага аспекту). А вось за мяжой – поўнае прыняцце: там – ніводнай з гэтых спецыфічна-мясцовых перашкод. Толькі чыстае адкрыццё terra incognita, актыўнае выданне, годныя наклад, увага і захапленне крытыкі, мноства розных прэмій.

Такім чынам, падкрэслім: С.Алексіевіч піша па-руску, пра падзеі савецкай эпохі, з маніфэставаным агульначалавечым пафасам, амаль не разважае ў беларусафільскім дыскурсе, мае афіцыйнае прызнанне ў асноўным за мяжой і шмат часу жыве за мяжой. З-за ўсяго гэтага частка беларусаў не ідэнтыфікуе С.Алексіевіч як беларускую пісьменніцу. Так, у інтэртэт-каментарых да

«нобелеўскага марафону-2013», дзе яна была фаварытам, праскоквалі нават істэрычныя ноткі пра тое, што, маўляў, не трэба рускамоўнай спадарыні Святлане прэміі – гэта не ў інтарэсах Беларусі... Канешне, асноўная частка грамадскасці, нашы пісьменнікі і шараговыя блогеры, радаваліся – Г.Бураўкін (які тады яшчэ быў з намі), У.Някляеў, А.Фядута, іншыя зычылі поспеху Беларусі, поспеху С.Алексіевіч; яна – другая ў XX ст., услед за Васілём Быкавым (які разам з Віславай Шымборскай намінаваўся на Нобеля ў 1996 г.), выйшла ў нобелеўскі фінал. Аднак, нягледзячы на пэўную вонкавую, фармальную дыстанцыяванасць ад беларушчыны, кнігі С.Алексіевіч па сваёй сутнасці найяскрава прэзентуюць, з аднаго боку, беларускую традыцыю, пазначаную найперш імёнамі М.Гарэцкага, А.Адамовіча і В.Быкава, а з другога – тыя спецыфічныя характарыстыкі паслясавецкай культурнай прасторы, што звязаны з посткаланіяльным (маргіналізаваным) пазіцыянаваннем у ёй нацыянальнага.

Літаратура

1. Адамовіч, А. «Браму скарбаў сваіх адчыняю...»: Даследаванне жыцця і творчасці М.Гарэцкага / А.Адамовіч. – Мінск: Выд-ва БДУ, 1980. – 223 с.
2. Адамович, А. Война и деревня в современной литературе / А.Адамович. – Минск: Наука и техника, 1982. – 199 с.
3. Алексіевіч, С. Час second-hand (канец чырвонага чалавека) / С.Алексіевіч; пер. В.Стралко, Ц.Чарнякевіч. – Мінск, Логвінаў, 2013. – 384 с. (Алексиевич, С. Время секонд хэнд / С.Алексиевич. – М.: «Время», 2013. – 512 с.)
4. Аннинский, Л. Локти и крылья: Литература 80-х: надежды, реальность, парадоксы / Л.Аннинский. – М.: Сов. писатель, 1989. – 320 с.
5. Балла, О. После Утопии. Антропология жертвы / О.Балла. – Новый мир. – 2014, № 1. (magazines.russ.ru/novyi_mi/2014/1/16b.html)
6. Басова, А.И., Синькова Л.Д. Становление документально-художественного жанра в журналистике Светланы Алексиевич / А.И.Басова, Л.Д.Синькова // Веснік БДУ, серыя IV. – 2009. – № 3. – С. 93 – 96.
7. Гарноўская, В.Ю. Гуманістычная ідэя і яе рэалізацыя ў кнізе С.Алексіевіч «У вайны не жаночае аблічча» (выданні 1983 і 2004 гг.) / В.Ю.Гарноўская // Беларускае літаратуразнаўства: навукова-метадычны зборнік / гал. рэд. Л.Д. Сінькова. – Вып. 6. – Мінск: «Паркус плюс», 2008. – С. 16 – 20.; Гарноўская, В.Ю. Мастацкія формы беларускай літаратуры ў асэнсаванні чарнобыльскай тэмы / В.Ю.Гарноўская // Беларускае літаратуразнаўства: навукова-метадычны зборнік / гал. рэд. Л.Д. Сінькова. – Вып. 5. – Мінск: «Выдавецкі цэнтр БДУ», 2007. – С. 48 – 54.
8. Карасті, Р. После времени: Разговор с самим собой о книге Светланы Алексиевич «Время секонд хэнд» / Р.Карасті. – Звезда. – 2014, № 6. (magazines.russ.ru/zvezda/2014/6/kar.html). Рейн Карасті – псеўданім літаратурных крытыкаў Барыса Рагінскага і Ігара Булатоўскага.
9. Палиевский, П.В. Документ в современной литературе // П.В.Палиевский. Литература и теория. – М.: Сов. Россия, 1979. – С.128 – 173.
10. Тлостанова, М.В. Постсоветская литература и эстетика транскulturации. Жить никогда, писать ниоткуда / М.В.Тлостанова. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 416 с.

Сінькова Л.Д. Беларуская мастацкая традыцыя ў творах non-fiction С.Алексіевіч // Першая сусветная вайна ў народнай памяці і мастацкім адлюстраванні : мат. Міжнар. навук. канф. (Мінск, 7-8 кастрычніка 2014 г.) / прадм. і ўклад. С.Л. Гараніна ; навук. рэд. А.І. Лакотка; Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2014. – С.71 – 76. (368 с.)

Сінькова Л. Беларуская традыцыя ў творчасці Святланы Алексіевіч // Журналістыка-2014: стан, праблемы і перспектывы: матэрыялы 16-й Міжнар. навук.-практ. канф., 4 -5 сн. 2014 г., Мінск / рэдкал.: С.В.Дубовік (адк. рэд.) [і інш.]. – Вып. 16. – Мінск: БДУ, 2014. – С. 81 – 85. (569 с.)